

TRANSPORT-LOGISTIKA XIZMATLARI SAMARDORLIGINI ANIQLASH IMKONIYATLARI

S.B.Baqoyev

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Assistent-O'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada transport-logistika xizmatlari samardorligini aniqlashning xorij tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, transport-logistika tizimini rivojlantirish yo'llari va istiqbollari, samardorligini oshirish omillari, imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari hamda transport-logistika tizimlarining samardorligini aniqlash va hisoblash uchun bu xizmatlarga aynan qanday omillar, qay darajada ta'sir etishini o'rganish zarurligi hamda bu omillarni turlicha guruhlash mumkin bo'lib, ular bozordagi ishtirokchilarning aynan qaysisining samardorligini aniqlanayotganligiga bog'lik yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: transport-logistika, yuklar, samardorlik, ta'sir etuvchi omillar, ortib tushurish, samardorlik, baholash, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, mintaqa.

Mamlakatdagi transport-logistika xizmatlari sohasining joriy holati va kelgusidagi istiqbolini tahlil etishda nafaqat mamlakat ichidagi korxona va markazlar faoliyatini balki xorijiy davlatlar bilan ham taqqoslash zarur. Qiyosiy tahlil qilish maqsadida xorijiy davlatlarini tanlashda geografik joylashuv, eksport-import hamkorlar, transport-logistika samardorligi indeksida etkachilik kabi kriteriyalarga asoslangan. Shunda kelib chiqqan holda, asosiy eksport va import hamkorlar Xitoy, Rossiya Federatsiyasi va Qozog'iston

faoliyati tahlil qilinadi. Belorussiya va Qozog‘iston MDH ga kiruvchi hamkorlar, georafik yaqinlik asosida tahlil qilinadi. Germaniya, Singapur va Avtraliya esa transport-logistika samaradorligi indeksida etkachi davlatlar sifatida tahlil uchun tanlangan. Vetnam va Kot D'Ivuar esa transport-logistika samaradorligi indeksida birdaniga katta sakrash qilgan davlatlar sifatida tajribasini o‘rganish uchun tahlil etiladi. Davlatlar asosan umumiy, iqtisodiy va aynan transport-logistika xizmatlari ko‘rsatkichlari bo‘yicha tahlil qilinadi.

O‘zbekistonda ochiq dengizga chiqish yo‘laklarini mavjud emasligi sababli ichki va tashqi yuklar importi va eksportida temir yo‘l, havo yo‘llari va avtomobil yo‘llari tizimlariga asoslangan transport-logistika tizimlari ni rivojlantirish yo‘li tanlangan. Qabul qilingan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi”da[1] “O‘zbekiston Respublikasining global transport logistika tarmoqlariga integratsiyasini chuqurlashtirish va milliy transport tizimining salohiyatini oshirish” nomli maxsus 53-bandida respublikamiz transport tizimlarini modernizatsiyalash va isloh qilishga doir ustuvor maqsad va vazifalar belgilangan.

Ushbu maqsad va vazifalarni hal etish transport-logistik xizmatlarni rivojlantirish yo‘llari va istiqbollari, ular samaradorligini oshirish omillari, imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan chuqur ilmiy tadqiqotlarni olib borishni zarurat qilib qo‘yadi. Avstraliya. 1901-yilda mustaqillikka erishgan dunyoning rivojlangan mamlakatlaridan biri hisoblanadi. Hududining kattaligi bo‘yicha dunyoda 6-o‘rinni egallagan bu davlat Hind va Tinch okeanlariga chiqish imkoniga ega. 2021-yil holatiga YaIM 1,454 trln dollarni tashkil etadi. 2021-yilda YaIM ning o‘sish sur‘ati 5,9 % ga, 2022-yilda 2,7 % ga o‘sgan. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan YaIM 56 412 dollarni tashkil etadi. Dunyo iqtisodiyotining 2,1 % ni 131 Avstraliya hissasiga to‘g‘ri keladi. Dunyoda eksport va import hajmi bo‘yicha 19-o‘rinni egallaydi. Avstraliya yuqori rivojlangan postindustrial davlat bo‘lib, iqtisodiyotiga “ikki xil tezlikka ega iqtisodiyot” deb ta’rif berish mumkin. Mamalakat hududining barcha qismi bir xil rivojlanmagan. Mamlakat iqtisodiyoti rivojiga asosan tog‘-ko‘n sanoati, resurslarga asoslangan ishlab

chiqarish va xizmat ko'rsatish rivojlangan hududlar hissa qo'shadi. Mamlakat qishloq xo'jalik mahsulotlari, bug'doy, foydali qazilmalarni asosiy eksportyori hisoblanadi. Avstriyaning yirik eksport bozorlari Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Hindiston va AQSh hisoblanadi.

Transport-logistika xizmatlariga qaraydigan bo'lsak, mamlakat bu xizmatlar eksporti importiga nisbatan 4 barobargacha ortiq. Lekin bu tendensiya 2021-yilga kelib pasaygan. Shunday bo'lsa ham transport- xizmatlari eksporti importidan ko'p bo'lib, ijobiy saldoga ega. Avstraliyaning yuk tashish va logistika xizmatlari bozori funksiyalariga ko'ra segmentlarga ajratilgan: yuk tashish, ekspeditorlik, saqlash, qiymat qo'shadigan xizmatlar va boshqalar. Xuddi shuningdek iste'molchilar ham segmentlarga ajratilgan: ishlab chiqarish va avtomobilsozlik, neft va gaz, tog'-kon sanoati va karyerlarni qayta ishlash, qishloq xo'jaligi va boshqalar. Chakana va ulgurji savdo segmentlari, xalq iste'moli tovarlari, farmasevtika kabilar ham alohida ajratilgan. Belorussiya Respublikasi. 1991-yilda mustaqillikka erishgan bo'lib, dunyoda iqtisodiyoti bo'yicha 114-o'rinni egallaydi. O'rtacha darajada rivojlangan industrial davlat. Asosan qishloq xo'jaligi va mashinasozlik iqtisodiyotda etakchi tarmoqlar hisoblanadi. 2021 yil ma'lumotiga ko'ra YaIM 69,75 mlrd dollarni tashkil etadi.

Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM 6744 dollarni tashkil etadi. YaIM ning tarkibida sektorlar ulushiga qaraydigan bo'lsak, qishloq xo'jaligi 8,1% , sanoat 40,8 %, xizmatlar ko'rsatish 51,1% ni tashkil etadi. Asosiy eksport va import hamkorlari Rossiya, Ukraina, Germaniya, Polsha hisoblanadi. O'zbekiston bilan solishtirganda hududi, aholisi, YaIM hajmi aancha kam bo'lgan bu davlat xalqaro reytinglarda davlatimiz bilan yaqin natijalar ko'rsatib kelmoqda. Demak, mamlakatimizda salohiyat bor uni yuzaga chiqarish kerak. Belorussiya qulay geografik joylashuvga ega davlat bo'lib, G'arbiy Yevropa bilan Sharqni bog'laydigan transport marshurtlari chorrahasida joylashgan. Bundan tashqari Qora dengiz va Boltiq dengizi bilan ham ularni bog'laydi. 2021-yil ma'lumotlariga qaraganda transport xizmatlarining YaIMdagi ulushi 5,1 % ini tashkil etadi. Transport

xizmtalari eksporti jami eksport hajmining 43 %ni, tashqi savdo saldosining esa 41%ni tashkil etib, 4,4 mld dollarni tashkil etdi. 2022-yil 1 yanvar holatiga ko'ra 61 ta turli funksiyalarni bajaruvchi logistik markazlar mavjud.¹ Xalqaro yuk tashish bo'yicha elektron nakladnoyga oid xalqaro Konvensiyaga a'zo. Vetnam. 1945-yilda mustaqillikka erishgan davlat bo'lib, aralash iqtisodiyotga asoslangan sanoati rivojlanayotgan agrar davlat hisoblanadi. YaIM 1016 trln AQSh dollarini tashkil etadi.

Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM 10 538 AQSh dollarini tashkil etadi. YaIM ning hajmida xizmatlar sohasi ulushi 43,3 %ni, sanoat 38,3 % ni , qishloq xo'jaligi 18,4 %ni tashkil etadi. Asosy eksport va import hamkorlari AQSh, Xitoy, Yaponiya va Janubiy Koreyadir. Germaniya. Tarixan paydo bo'lishi 843-yilga borib taqalgan bu davlat birlashuvi 1990 yildan keyin to'laqonli butun bir davlat sifatida mavjud. YaIM 4 672 trln AQSh dollarini tashkil etadi. <https://president.gov.by/ru/belarus/economics/osnovnye-otrasli/sfera-uslug/transport-i-logistika> 132 etadi. Germaniya rivojlangan postindustrial davlat bo'lib, YaIMning 78%ni xizmatlar tashkil etadi. Germaniyada ham Avstraliyadagi kabi yuk tashish va logistika xizmtalari bozori segmentlarga ajratilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra mamlakatda bu xizmatlar bozorinig o'sishi 2028-yilga kelib 3 %ga o'sishi prognoz qilingan.² Pandemiya davrida mamlakatda sezilarli pasayish kuzatildi. Chunki asosan transport xizmtalari eksportiga asoslanganligi uchun buyurtalar hajmi keskin pasaygan edi. Lekin keyin o'zini tiklab oldi.

Elektron tijorat bozorining rivoji mamlakatda logistika xizmtalari bozorining yanada rivojlanishiga yo'l ochib berdi. Germaniyada jami tashilgan yuklar ulushida avtomobil transporti etakchilik qiladi. Ichki tashuvlarning 90% milliy transport xizmatidan tomonidan tashilgan. Germaniya bugungi ko'rinishdagi ilk logistik markazlar paydo davlatlardan hisoblanib, eng katta logistik markazlar vatani hisoblanadi. Logistik markazlar faoliyati shunchalik yaxshi tashkil etilganki, kompaniyala o'z omborlari va transportlariga ega ekanligiga qaramasdan logistik markazlar xizmatidan foydalanishadi. Dunyodagi katta logistik kompaniyalar ham Germaniyaga tegishli. Samaradorlik bo'yicha

ham xaqaro indeksda Singapur bilan teng raqobat olib borib yuqori o‘rinlarni egallaydi. Qozog‘iston. Mamlakatimizga ko‘p jihatdan yaqin bo‘lgan qo‘shnimiz dengizga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqish imkoniga ega bo‘lmagan davlatlar orasida eng kattasi hisoblanadi. Aholisi soni 19 854 083 kishi. 2022-yilgi ma‘lumotga ko‘ra YaIM 574,10 mlrd Aqsh dollarini tashkil etadi. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan YaIM hajmi 30 876 Aqsh dollariga teng.

Markaziy osiyodagi eng katta iqtisodiyotga ega davlat hisoblanadi. Mamlakatda ishlab chiqarish sanoati etakchi o‘rinni egallab YaIM ning uchdan birini tashkil etadi. Asosiy eksport va import hamkorlari Xitoy, Germaniya. AQSh va Rossiya hisoblanadi. O‘zbekistonning asosiy eksport import hamkori hisoblanadi. Mamlakat oxirgi yillardagi transport xizmatlari eksport va import dinamikasini kuzatsak, transport xizmatlari eksporti hajmi kichik tebranishlar bilan o‘sish sur‘atini saqlab turibdi. Import esa kamaymoqda. Xizmatlar eksporti importidan deyarli 2 barobar ko‘p. Xitoy Xalq Respublikasi. YaIM 23 393 trln AQSh dollarini tashkil etadi. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan YaIM 16 709 AQSh dollariga teng. Xitoy iqtisodiyotining dunyo iqtisodiyotidagi ulushi so‘nggi 10 yilda 11,4 dan 18% gacha o‘sgan. Jahon bankining ma‘lumotlariga qaraganda so‘nggi 10 yilda mamlakat YaIM tarkibida sanoat 46,9 dan 4,7 % ga pasaygan. Qishloq xo‘jaligi 10,2 dan 7,1 % gacha pasaygan. Xizmatlar sohasi esa 42,9 dan 52,2 %ga o‘sgan. 3 Xitoy xizmatlar sohasida logistika sektorini ahamiyati katta. So‘nggi 5 dekadada bu sektor to‘xtovsiz ravishda o‘sib bormoqda. 2022-yilda logistika sohasidagi tushum 4,7% ga oshgan.

Xitoyning eng katta tashqi savdo konteyner portlari uchta logistik klasterda joylashgan. Quruqlikda temryo‘l orqali tashishda ham quruqlik portlari faoliyat yaxshi olib borilmoqda. Xitoyda ijtimoiy logistika ham mavjud bo‘lib uning hajmi o‘smoqda. Bu bizda hali umuman mavjud bo‘lmagan faoliyat turi. Uni tarifiga e‘tibor qaratsak uning ahamiyati va zaruriyatini aniq anglaymiz. Ijtimoiy logistika - o‘zaro ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi algoritmlar ketma ketligidir. U moddiy buyumlar va

manfaatlar logistikasini o'rganmaydi. Ijtimoiy logistikada subyekt alohida inson hisoblanadi.

U ijtimoiy xarakterga ega bo'lib asosiy maqsad iqtisodiy logistikadan farqli ravishda foyda emas balki turmush sifati hisoblanadi. Umumiy qilib jamiyat to'g'ri faoliyat yuritishi va tegishli yashash sifatini ta'minlash uchun kerak bo'lgan fazo va vaqt bo'shlig'ida aniq yutuqlarga erishish uchun moddiy va ularga bog'liq axborotlar oqimini boshqarish san'atini tushunish kerak. Xitoyda ijtimoiy logistikani qo'llash va Singapurda raqamlashtirish, Rossiyadagi rivojlantirish vazifalaridan foydalanish eng ma'qul tanlov hisoblanadi.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон фармони билан тасдиқланган
2. D.Topolšek, k. Čižiūnienė, T. Cvahte Ojsteršek. Defining transport logistics: a literature review and practitioner opinion based approach, Dantzig, G. B.;
3. Ramser, J. H. 1959. The truck dispatching problem, Management Science 6(1): 80–91. Lai, K.-H.; Ngai, E. W. T.;
4. Cheng, T. C. E. 2004. An empirical study of supply chain performance in transport logistics, International Journal of Production Economics 87(3): 321–331. Lun, Y. H. V.; Lu, C.-S.; 4. Lai, K.-H. 2009. Introduction to the special issue on transport logistics and physical distribution, International Journal of Production Economics 122(1): 1–3. Wong, C. W. Y.; Lai, K.-H.; Ngai, E. W. T. 2009b. The role of supplier operational adaptation on the performance of IT-enabled transport logistics under environmental uncertainty, International Journal of Production Economics 122(1): 47–55.

5. Ковалев. М.М, Королева А.А., Дутина А.А. Транспортная логистика в Белоруси: состояние, перспективы. Монография. Минск, БГУ- 2017, 328 стр.
6. Саматов Р.Г., Ахмедов Д.Т., Юсуфхонов З.Ю. Перспективы развития эффективности логистики, Ярашова В.К. Методы повышения эффективности логистики в международных рейтингах,
7. Zokirkhan Yusufkhonov, Malik Ravshanov, Akmal Kamolov, and Elmira Kamalova. Improving the position of the logistics performance index of Uzbekistan. E3S Web of Conferences 264, 05028 (2021),
8. Кодиров Т.У., Юсуфхонов З.Ю. У., & Ахмедов Д.Т. У. (2021). Анализ факторов, влияющих на рейтинг индекса эффективности логистики Республики Узбекистан. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(6), 245-252.